

राष्ट्रिय आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स नीति २०८१

नेपाल सरकार

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

परिच्छेद एक: परिचय

१. पृष्ठभूमि:

आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (ए.आई.) कम्प्युटरमा आधारित प्रणाली हो जसले मेसिनलाई मानवले जस्तै सिक्न, सोच्न, निर्णय लिन, र समस्या समाधान गर्न सक्षम बनाउँछ। नेपालले पछिल्लो दशकमा सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण प्रगति गरेको छ। विद्युतीय कारोवार ऐन २०६३, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२, डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६, राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० को कार्यान्वयन मार्फत सूचना प्रविधिको विकास, विस्तार र नियमनमा महत्वपूर्ण पहलकदमी भएका छन्। विश्वमानै विकासको एउटा प्रमुख क्षेत्रको रूपमा उदयमान ए.आई.ले उद्योग, वाणिज्य, सूचना प्रविधि, यातायात, सुरक्षा, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि तथा सार्वजनिक सेवा लगायतका विभिन्न क्षेत्रमा प्रभाव पारेको छ। नेपालको सन्दर्भमा, ए.आई.को प्रभावकारी उपयोगले कार्य प्रक्रिया सुधार एवं निर्णय प्रक्रियामा सहजता, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा रूपान्तरण, शैक्षिक गुणस्तरको वृद्धि, लगायत विभिन्न क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउन सक्ने देखिन्छ। नेपाल जस्तो विकासशील राष्ट्रका लागि ए.आई.को उपयोगले सामाजिक र आर्थिक विकास सहित दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न समेत टेवा पुग्ने देखिन्छ। नेपालमा ए.आई.को प्रयोग एवं अभ्यास सम्बन्धी अवधारणा पत्र सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयले तयार गरेको छ। यस परिप्रेक्ष्यमा, राष्ट्रिय आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स नीति, २०८१ को तर्जुमा गर्नुको उद्देश्य नेपालमा ए.आई. प्रविधिको क्षेत्रगत अनुसन्धान र विकास गर्दै ए.आई.को नैतिक तथा जिम्मेवार प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्नु हो।

१.१ विगतको प्रयास:

नेपालमा पहिलो पटक वि.सं. २०२८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क प्रशोधनका क्रममा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोग भएको थियो। राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४९, दूरसञ्चार ऐन, २०५३ र दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ लागू भएपश्चात् मुलुकमा दूरसञ्चार क्षेत्र खुल्ला एवम् प्रतिस्पर्धी युगमा प्रवेश गरेको हो। यसै क्रममा ५ वर्षभित्र नेपाललाई सूचना प्रविधिको विश्व मानचित्रमा स्थापित गर्ने परिकल्पनाका साथ सूचना प्रविधि नीति, २०५७ जारी गरिएको थियो। त्यसैगरी, सूचना प्रविधिको उपयोगबाट सामाजिक एवम् आर्थिक विकासका लक्ष्य हासिल गर्दै गरिबी न्यूनीकरण गर्ने लक्ष्यका साथ सूचना प्रविधि नीति, २०६७ जारी गरियो। वि. सं. २०७२ मा जारी भएको नेपालको संविधानले राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना प्रविधिको विकास र विस्तार गरी त्यसमा सर्वसाधारण जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्ने नीति

लिएको छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट नेपाललाई सूचना तथा ज्ञानमा आधारित समाजमा रूपान्तरण गर्ने सोचका साथ सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ।

१.२ वर्तमान स्थिति:

विश्वका अधिकांश प्रविधिको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्ति र संस्था ए.आई को अनुसन्धान, विकास र प्रयोगमा केन्द्रित हुन थालेका छन। जहाँ मेसिन लर्निङ, डिप लर्निङ, प्रेडिक्टिभ ए.आई., जेनेरेटिभ ए.आई. लगायतका प्रविधिको विकास गरी विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग भैरहेका छन्। नेपालमा पनि ए.आई.को प्रयोग बढ्दै गएको छ। निजी उद्योग र स्टार्टअपले च्याटबोट, प्राकृतिक भाषा प्रशोधन, र मेशिन लर्निङ प्रणालीको विकास तथा प्रयोग गरिरहेका छन्। विश्वविद्यालय तथा निजी संघ संस्थाले ए.आई. सम्बन्धी विषयको अध्यापन एवं अनुसन्धान गरी रहेका छन।

२. समस्या तथा चुनौती र नीतिको आवश्यकता:

२.१ समस्या

- (क) ए. आई. को सम्भावना, चुनौती र जोखिम सम्बन्धी क्षमता, अनुभव, विज्ञता र साक्षरताको कमी हुनु,
- (ख) ए.आई. प्रयोगका लागि डाटाको सृजना, सहज पहुँचमा अवरोध र डाटाको उपलब्धतामा अभाव हुनु,
- (ग) डाटा सुरक्षा र गोपनीयता सम्बन्धी प्रयास नीतिगत, कानुनी र संस्थागत व्यवस्थाको अभाव हुनु,
- (घ) ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु,
- (ङ) ए.आई. सँग सम्बन्धित आइ.टी कम्पनी, अनुसन्धान संस्था र स्टार्टअपका लागि सहज लगानी तथा संयन्त्र को अभाव हुनु,
- (च) ए.आई. सम्बन्धी नैतिक मापदण्डको अभावका कारण पूर्वाग्राही नतिजा, गोपनीयता उल्लङ्घन र जिम्मेवारीको अभाव हुनु।

२.२ चुनौती:

- (क) ए.आई.को प्रयोग लाई नैतिक परिधिभित्र राख्नु,
- (ख) ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि आवश्यक पर्ने उच्च लागत, साधन स्रोत तथा पुर्बाधार को व्यवस्थापन गर्नु,

- (ग) ए.आई.को अनुसन्धान, विकास र प्रयोगमा विभिन्न क्षेत्रबीच पर्याप्त सहकार्य र समन्वय गर्नु,
- (घ) ए.आई.को प्रयोग गर्दा ट्रेडमार्क,पेटेन्ट,बौद्धिक सम्पतिको संक्षरण गर्नु /उल्लङ्घन वा दुरूपयोग हुन नदिनु,
- (ङ) ए.आई.को समसामयिक प्रयोग र विकासका लागि पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको उत्पादन गर्नु,
- (च) ए.आई.को प्रयोगबाट सिर्जित हुन सक्ने जोखिमको जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व निर्धारण गर्नु,
- (छ) प्रविधिको अत्याधिक परनिर्भरताले डाटा सुरक्षा र गोपनीयता कायम गर्न नसक्नु,

२.३ अवसर:

- (क) ए.आई.को उच्चतम प्रयोग मार्फत आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न सकिने,
- (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, पर्यटन, कृषि, वित्त, ऊर्जा, सुरक्षा, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन, कला, मनोरञ्जन लगायतका क्षेत्रमा ए.आई.को प्रयोग मार्फत उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि र सेवाप्रवाहमा सुधार गर्न सकिने,
- (ग) आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारको माग अनुसार ए.आई. सम्बद्ध दक्ष जनशक्तिको उत्पादन र प्रविधिको विकास गरी नयाँ रोजगारी सिर्जना एवं रोजगारीका थप क्षेत्र विस्तार गर्न सकिने,
- (घ) ए.आई. प्रविधिमा प्रयोग हुने उच्च क्षमताका पुर्वाधार स्थापना गर्न सकिने,
- (ङ) ए.आई.को प्रयोग मार्फत नवप्रवर्तनलाई प्रवर्द्धन गरी आर्थिक अवसर सिर्जना गर्न सकिने।

२.४ नीतिको आवश्यकता:

नेपालमा ए.आई. लाई विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग गर्न, अनुसन्धान एवं विकासलाई व्यापकता दिन, सुशासन र सार्वजनिक सेवा सुधार गर्न, नयाँ व्यापारिक अवसर सिर्जना गर्न, नवप्रवर्तनलाई प्रवर्द्धन गर्न र ए.आई. प्रविधिको नियमन मार्फत उक्त प्रविधिबाट हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक रहको छ। यस नीतिले डाटाको सहज पहुँच, डाटा इकोसिस्टमको निर्माण, ए.आई. साक्षरता तथा दक्षता अभिवृद्धि गर्दै दीर्घकालीन रूपमा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, पर्यटन, कृषि, वित्त, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन, कला, मनोरञ्जन लगायतका क्षेत्रमा ए.आई.को प्रयोग मार्फत आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरण गर्न सक्ने देखिन्छ।

परिच्छेद दुई: नीति संरचना

३. दुरदृष्टि (Vision):

ए.आई. प्रणालीको विकास र सक्रिय, समावेशी तथा नैतिक प्रयोगवाट समुन्नत नेपालको निर्माण।

४. ध्येय (Mission):

ए.आई.को रूपान्तरणकारी सम्भावनालाई उपयोग गर्दै सामाजिक तथा आर्थिक वृद्धि हाँसिल गर्ने।

५. लक्ष्य (Goal):

नवप्रवर्तन र उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन, विद्यमान संरचनाहरूको सवलिकरण एवं क्षेत्रगत समन्वय र सहकार्य मार्फत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ए.आई. क्षेत्रको योगदान बढाउने।

६. उद्देश्य (Objective):

- ६.१ सुरक्षित एवं दिगो ए.आई. इकोसिस्टमको निर्माण गर्नु,
- ६.२ ए.आई.को क्षेत्रमा जनशक्ति विकास, अध्ययन, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन र उद्यमशीलताको विकास गर्नु,
- ६.३ ए.आई.को प्रयोग मार्फत क्षेत्रगत विकास र सार्वजनिक सेवाको गुणस्तरमा सुधार गर्नु,
- ६.४ ए.आई. विकास एवं सुरक्षित प्रयोगको लागि समन्वय, सहकार्य, नियमन र अनुगमन गर्नु,

७. नीति (Policy)

- ७.१ सुरक्षित एवं दिगो ए.आई. इकोसिस्टमको निर्माणका लागि कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ, (उद्देश्य ६.१)
- ७.२ ए.आई. विकास र प्रयोगको लागि आवश्यक पुर्वाधार निर्माण एवं डाटा व्यवस्थापन गरिनेछ, (उद्देश्य ६.१)
- ७.३ ए.आई.को क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन र उद्यमशीलतालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ, (उद्देश्य ६.२)
- ७.४ ए.आई.को क्षेत्रमा, जनशक्ति उत्पादन, क्षमता अभिवृद्धि र निरन्तर उपयोगिताको वातावरण चक्र निर्माण गरिनेछ, (उद्देश्य ६.२)

- ७.५ क्षेत्रगत विकास, सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सुधार र समग्र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न ए.आई. प्रविधिको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ, (उद्देश्य ६.३)
- ७.६ ए.आई. विकास एवं सुरक्षित प्रयोगको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समन्वय, सहकार्य गरिनेछ, (उद्देश्य ६.४)
- ७.७ ए.आई.को विकास र प्रयोगका सम्बन्धमा आवश्यक नियमन एवं अनुगमन गरिनेछ। (उद्देश्य ६.४)

द. रणनीति:

नीति ७.१ (सुरक्षित एवं दिगो ए.आई. इकोसिस्टमको निर्माणका लागि कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ।) संग सम्बन्धित:

- द.१ सुरक्षित र दिगो ए.आई. इकोसिस्टम बनाउन आवश्यक कानून एवम् मापदण्ड तर्जुमा गर्ने।
- द.२ ए.आई.को अनुसन्धान, विकास, प्रयोग, नियमन र प्रवर्द्धन गर्न संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने।

नीति ७.२ (ए.आई. विकास र प्रयोगको लागि आवश्यक पुर्वाधार निर्माण एवं डाटा व्यवस्थापन गरिनेछ।) संग सम्बन्धित:

- द.३ ए.आई.को विकास र प्रयोगको लागि आवश्यक डिजिटल पुर्वाधार निर्माण गर्ने।
- द.४ ए.आई.को विकास र प्रयोगको लागि सुरक्षित रूपमा डाटाको संकलन तथा व्यवस्थापन गरी डाटामा पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने।

नीति ७.३ (ए.आई.को क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन र उद्यमशीलतालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ।)संग सम्बन्धित:

- द.५ ए.आई. सम्बन्धी वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र प्रयोगको लागि आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- द.६ ए.आई. सम्बन्धी नवप्रवर्तन एवं उद्यमशीलतालाई अभिवृद्धि गर्न लगानी प्रवर्द्धन र वित्तीय सहजीकरण गर्ने।

नीति ७.४ (ए.आई.को क्षेत्रमा, जनशक्ति उत्पादन, क्षमता अभिवृद्धि र निरन्तर उपयोगिताको वातावरण चक्र निर्माण गरिनेछ।)संग सम्बन्धित:

- द.७ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा ए.आई. प्रयोगमा वृद्धि गर्न सचेतना, अभिमुखिकरण, साक्षरता, सिप विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

८.८ सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा शैक्षिक तथा व्यावसायिक संघ-संस्था मार्फत सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने।

नीति ७.५ (क्षेत्रगत विकास, सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सुधार र समग्र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न ए.आई. प्रविधिको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ।) संग सम्बन्धित:

८.९ सूचना प्रविधि, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, उर्जा, यातायात, पर्यटन, उद्योग लगायतका क्षेत्रमा ए.आई.को प्रयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने।

८.१० सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन ए.आई. प्रयोगमा अभिवृद्धि गर्ने।

नीति ७.६ (ए.आई. विकास एवं सुरक्षित प्रयोगको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समन्वय, सहकार्य गरिनेछ।) संग सम्बन्धित:

८.११ ए.आई. विकास एवं सुरक्षित प्रयोगको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका निकाय एवं राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,

नीति ७.७ (ए.आई.को विकास र प्रयोगका सम्बन्धमा आवश्यक नियमन एवं अनुगमन गरिनेछ।) संग सम्बन्धित:

८.१२ ए.आई.को सुरक्षित, नैतिक र जिम्मेवार प्रयोगका सम्बन्धमा नियमन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने।

९. कार्यनीति:

रणनीति नं. ८.१ सँग सम्बन्धित (सुरक्षित र दिगो ए.आई. इकोसिस्टम बनाउन आवश्यक कानून एवम् मापदण्ड तर्जुमा गर्ने।)

९.१ ए.आई. मार्फत हुन सक्ने मुलुकको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रिय हित, स्वभिमान र राष्ट्रिय स्वाधिनता माथि हुनसक्ने सम्भावित चुनौतिको सामना गर्न र ए.आई.को प्रविधि, पूर्वाधार, जनशक्ति आदिको विकास, प्रयोग र नियमनका लागि कानून निर्माण गर्ने,

९.२ विद्यमान क्षेत्रगत कानून, मापदण्ड, निर्देशिकालाई ए.आई. अनुकूल हुनेगरी पुनरावलोकन र संशोधन गर्ने,

९.३ नैतिकवान ए.आई. विकास एवं प्रयोग सुनिश्चित गर्न र ए.आई. मा प्रयोग हुने डाटा, एल्गोरिदम एवं प्रविधिहरूको पारदर्शिता र जवाफदेहिताका सम्बन्धमा मापदण्ड तयार गर्ने,

- ९.४ ए.आई. बाट हुनसक्ने बौद्धिक सम्पत्तिको प्रयोग एवं संरक्षण र ए.आई. संग सम्बन्धित वस्तु तथा सेवाको आयात र निर्यात सम्बन्धी मापदण्ड तयार गर्ने।
- ९.५ ए.आई. मार्फत हुन सक्ने जोखिम, सूचना अक्षुण्णताको उल्लंघन, गलत वा झुटा सूचना को सम्प्रेषणको व्यवस्थापनका लागि मापदण्ड तयार गर्ने।
- ९.६ व्यक्ति र संस्थाको गोपनियता कायम गर्न डाटाको संरक्षण एवं सुरक्षण सम्बन्धी कानून एवं मापदण्ड तयार गर्ने।
- ९.७ राष्ट्रिय ए.आई. सुचकाङ्क (National AI Index) तयार गर्ने।
- ९.८ ए.आई. प्रविधिको विकास र प्रयोगमा स्थानीय भाषाको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने।

रणनीति नं. ८.२ सँग सम्बन्धित (ए.आई. को अनुसन्धान, विकास, प्रयोग, नियमन र प्रवर्द्धन गर्न संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने।)

- ९.९ ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि नैतिक दिशानिर्देश र मापदण्ड अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासँग समेत अनुकूलन हुने गरी कार्य गर्न एक ए.आई. नियमन परिषद् गठन गर्ने,
- ९.१० ए.आई. सम्बन्धी मुख्य निकायको रूपमा कार्य गर्नको लागि राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र स्थापना गर्ने,
- ९.११ प्रदेश र स्थानीय तहमा ए.आई. सम्बन्धि समन्वय र सहकार्य गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने,
- ९.१२ संघ र प्रादेशिक स्तरका विश्वविद्यालय र अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने निकायमा ए.आई.को अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका लागि ए.आई. एक्सिलेन्स सेन्टर स्थापना गर्न प्रोत्साहन गर्ने।
- ९.१३ ए.आई.को प्रयोगबाट हुने चुनौतिको सामना गर्दै प्रभावकारी प्रयोगका लागि विद्यमान संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

रणनीति नं. ८.३ सँग सम्बन्धित (ए.आई.को विकास र प्रयोगको लागि आवश्यक डिजिटल पूर्वाधार निर्माण गर्ने।)

- ९.१४ हालको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि पूर्वाधारको विस्तृत समीक्षा गरी ए.आई.का लागि आवश्यक सुधारको योजना बनाउने।
- ९.१५ ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि 5G and Beyond, Software Defined Network र फाइबर-अप्टिक जस्ता प्रविधि प्रयोग गरी उच्च गतिको इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्ने।
- ९.१६ ए.आई. विकासको लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरको डाटा सेन्टर र क्लाउड पूर्वाधार निर्माण गर्ने।

९.१७ उच्च कार्यक्षमता कम्प्युटिङ (High Performance Computing) प्रणालीमा लगानी गर्ने र ए.आई.-अनुकूलित हार्डवेयर (जस्तै Graphics Processing Unit र Tensor Processing Unit) उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

९.१८ ए.आई. सम्बन्धी राष्ट्रिय ए.आई. पोर्टल विकास गरी प्रयोगमा ल्याउने ।

९.१९ ए.आई. सम्बन्धी पुर्वाधार निर्माण सार्वजनिक-निजी साझेदारीको अवधारणा माफत गर्ने ।

९.२० ए.आई. प्रणाली विकास एवं प्रयोग गर्न आवश्यक पर्ने उर्जाको सुनिश्चितता गर्ने ।

रणनीति नं. ८.४ सँग सम्बन्धित (ए.आई.को विकास र प्रयोगको लागि सुरक्षित रूपमा डाटाको संकलन तथा व्यवस्थापन गरी डाटामा पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने।)

९.२१ डाटा संकलन, भण्डारण, र प्रशोधनको क्रममा डाटालाई सुरक्षित राख्न पहुँच नियन्त्रणका उपयुक्त सुरक्षा प्रविधि र प्रणाली लागू गर्ने ।

९.२२ खुला डाटा आदान प्रदान तथा अन्तर-आवद्धतालाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

९.२३ ए.आई. को अध्ययन, अनुसन्धान र विकासको लागि क्षेत्रगत डाटाको संकलन, डाटासेट निर्माण, भण्डारण र सहज पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने ।

९.२४ संवेदनशील डाटामा ए.आई. अध्ययन, अनुसन्धान र विकासको लागि आधिकारिक व्यक्ति र प्रणालीले पहुँच पाउनसक्ने गरी सम्बन्धित निकायले नियन्त्रण प्रणाली स्थापना गर्ने ।

९.२५ ए.आई. मोडेलको प्रशिक्षण र विकासलाई प्रभावकारी बनाउन डाटाको शुद्धता, स्थिरता, र अक्षुण्णता सुनिश्चित गर्ने ।

९.२६ सरकारी, निजी क्षेत्र र अनुसन्धान संस्थाबीच सहकार्य गर्दै डाटाको सुरक्षित व्यवस्थापन र साझेदारी गर्ने ।

९.२७ डाटाको सुरक्षा र निर्भरता सुनिश्चित गर्न ए.आई.मा कार्यरत स्वदेशी संघ-संस्थालाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

९.२८ नेपाल भित्र उत्पादन भएका डाटाको स्वामित्व स्वदेशी संघ-संस्थामा रहने गरी ए.आई. प्रणाली विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

रणनीति नं. ८.५ सँग सम्बन्धित (ए.आई. सम्बन्धी वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र प्रयोगको लागि आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।)

९.२९ संघ तथा प्रदेशस्तरिय ए.आई. एक्सलेन्स सेन्टर माफत ए.आई. अध्ययन, अनुसन्धानको लागि विद्यार्थी र अनुसन्धानकर्ता लाई तालिम तथा प्रशिक्षण प्रदान गर्ने ।

९.३० शैक्षिक संस्था, उद्योग, निजी र सरकारी निकायसँगको सहकार्यमा ए.आई. इन्क्युबेसन हबको व्यवस्था गर्ने ।

९.३१ ए.आई. अनुसन्धान परियोजनामा प्रेरित गर्न विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति र ईन्टर्नसिपको व्यवस्था गर्ने।

रणनीति नं. ८.६ सँग सम्बन्धित (ए.आई. सम्बन्धी नवप्रवर्तन एवं उद्यमशीलतालाई अभिवृद्धि गर्न लगानी प्रवर्द्धन र वित्तीय सहजीकरण गर्ने।)

९.३२ सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रलाई लाभदायक हुने गरी अनुसन्धानका प्राथमिकताका परियोजना पहिचान गरी लगानी गर्ने।

९.३३ ए.आई. सम्बन्धी अनुसन्धान तथा विकास परियोजनालाई सञ्चालन गर्न अनुदानको व्यवस्था गर्ने।

९.३४ ए.आई. सम्बन्धी अनुसन्धान र विकासमा निजी लगानी र सार्वजनिक-निजी साझेदारीको माध्यमबाट नवप्रवर्तन एवं उद्यमशीलतालाई प्रवर्द्धन गर्न स्टार्टअपलाई कर छुट र अनुदान मार्फत प्रोत्साहित गर्ने।

९.३५ शैक्षिक संस्था, उद्योग, र सरकारी निकायसँगको सहकार्य मार्फत ए.आई. उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहन गर्न बिज पुँजीको व्यवस्था गर्ने।

९.३६ ए.आई. सम्बन्धी स्टार्टअपको लागि भेन्चर क्यापिटल, क्राउड फन्डिङ जस्ता वित्तीय व्यवस्थापनका उपायहरू प्रयोगमा ल्याउने।

९.३७ सरकारी, सार्वजनिक-निजी साझेदारी, र आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत मार्फत अनुसन्धान तथा विकास परियोजनालाई लगानी सुनिश्चितता गर्ने।

९.३८ ए.आई. सम्बन्धी सार्वजनिक खरिदमा स्वदेशी कम्पनीबाट उत्पादित बस्तु तथा सेवालाई प्रथमिकता गर्ने।

रणनीति नं. ८.७ सँग सम्बन्धित (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा ए.आई. प्रयोगमा वृद्धि गर्न सचेतना, अभिमुखिकरण, साक्षारता, सिप विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।)

९.३९ संघ, प्रदेश र स्थानीय तह मार्फत लक्षित बर्गमा ए.आई. सम्बन्धी सचेतना, अभिमुखिकरण र साक्षारता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

९.४० सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीमा ए.आई. सम्बन्धी सिप विकास तथा क्षमता अभिवृद्धिको लागि ए.आई. केन्द्र, संघ एवं प्रादेशिक ए.आई. एक्सलेन्स सेन्टर र ए.आई. क्षेत्रमा काम गर्ने संघ-संस्था मार्फत तालिम, गोष्ठी, सेमिनार, कार्यशाला लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

९.४१ महिला सशक्तिकरण तथा अन्य उपेक्षित समुदायहरूको समान पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न सचेतना कार्यक्रम, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार सञ्चालन गर्ने।

रणनीति नं. ८.८ सँग सम्बन्धित (सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा शैक्षिक तथा व्यावसायिक संघ-संस्था मार्फत सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने।)

- ९.४२ विद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा ए.आई. सम्बन्धी विषय समावेश गर्ने।
- ९.४३ विश्वविद्यालयमा ए.आई. सम्बन्धी शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरी दक्ष जनशक्ति निर्माण गर्ने।
- ९.४४ ए.आई.को ईकोसिस्टमलाई आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादनका लागि सरकारी तथा निजीस्तर मार्फत सर्टिफिकेशन, तालिम र प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- ९.४५ गैर आवासीय नेपाली सँग भएको ए.आई सम्बन्धी सीप तथा ज्ञानलाई उपयोग गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

रणनीति नं. ८.९ सँग सम्बन्धित (सूचना प्रविधि, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, उर्जा, यातायात, पर्यटन, उद्योग लगायतका क्षेत्रमा ए.आईको प्रयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने।)

- ९.४६ स्वास्थ्य क्षेत्रमा ए.आई.को विकास तथा प्रयोग गर्दै स्वास्थ्य सेवाको पहुच तथा गुणस्तर बढाउनको लागि लगानी प्रोत्साहन, अनुदान र सहकार्य गर्ने।
- ९.४७ शिक्षा क्षेत्रमा व्यक्तिगत सिकाई प्रणाली र अनुकूलन सिकाई विधीको सुधारका लागि ए.आइ.मा आधारित प्रविधिको विकास गर्न सहूलियत, अनुदान र प्रोत्साहन गर्ने।
- ९.४८ तथ्यांकमा आधारित खेती प्रणाली, वाली तथा रोग अनुगमन, स्मार्ट सिंचाई, ई-कृषिबजार जस्ता कृषि आधुनिकीकरणका क्षेत्रमा स्वदेशी ए.आइ. प्रविधि विकास गर्न लगानी केन्द्रित गर्ने।
- ९.४९ उर्जा उत्पादन, प्रशारण र वितरण लगायतका क्षेत्रमा ए.आइ. उपयोगिता र प्रविधि विकासका लागि स्मार्ट ग्रिड, स्मार्ट स्विचिड, उर्जा माग पूर्वानुमान, मौसम पूर्वानुमान लगायतका क्षेत्रमा ए.आइ. प्रविधि विकास गर्न नीतिगत, मौद्रिक र राजस्व नीति मार्फत प्रोत्साहन गर्ने।
- ९.५० स्मार्ट यातायात, ट्राफिक व्यवस्थापन, पार्किङ व्यवस्थापन, ट्राफिक सर्भिलेन्स, सार्वजनिक परिवहन, ढुवानी व्यवसायका क्षेत्रमा ए.आइ. प्रविधिको विकास र प्रवर्धन गर्दै कनेक्टिभिटी समय र लागत घटाउन सार्वजनिक निजी साझेदारी कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्ने।
- ९.५१ भ्रमण योजना, भर्चुअल टुर गाइड, थ्रिडी मोडलिड, पर्यटक सुरक्षा, तथ्यांक व्यवस्थापन मार्फत पर्यटक अनुभव सुधार गर्न स्वदेशी ए.आइ. स्टार्टअप उद्यमलाई नीतिगत प्रोत्साहन गरिनेछ।

- ९.५२ ए.आई. प्रविधिको अध्ययन, अनुसन्धान मार्फत वित्तीय क्षेत्रको उत्पादन, सेवा र प्रणालीको स्तर बढाउन प्रोत्साहन गर्ने।
- ९.५३ वातावरणीय क्षेत्रमा ए.आई. प्रविधिको वैश्विक प्रयोगको अध्ययन गरी नेपालमा उपयोगी हुन सक्ने प्रयोगहरूलाई भित्र्याउन पहल गर्ने।
- ९.५४ स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, सूचना प्रविधि, पर्यटन, वाणिज्य, उर्जा, यातायात लगायतका क्षेत्रमा अन्य सम्भावित प्राथमिकताका परियोजना सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।
- ९.५५ ए.आई. प्रविधिको अध्ययन, अनुसन्धान मार्फत औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादन, सेवा र प्रणालीको स्तर बढाउन प्रोत्साहन गर्ने।

रणनीति नं. ८.१० सँग सम्बन्धित (सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन ए.आई प्रयोगमा अभिवृद्धि गर्ने।)

- ९.५६ सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न, नागरिकको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न, गुनासो सम्बोधन गर्न र सरकारी सेवालाई सहज बनाउन ए.आई.को प्रयोग गर्ने।
- ९.५७ स्रोत साधनको समुचित वितरण, योजना निर्माण र निर्णय प्रक्रियालाई सहजिकरण गर्न ए.आई.को प्रयोग गर्ने।
- ९.५८ सरकारी अनलाईन प्रणालीमा नागरिकको सहज पहुँच र सार्वजनिक निकायको जवाफदेहितामा सुधार गर्न ए.आई.को प्रयोग गर्ने।
- ९.५९ नागरिक सुरक्षा, अपराध अनुसन्धान, निगरानी, आपतकालीन प्रतिकार्य लगायतका क्षेत्रमा ए.आई. प्रविधिको वैश्विक प्रयोगको अध्ययन गरी नेपालमा उपयोगी हुन सक्ने प्रविधिको प्रयोग लाई ग्रहण्यता दिने।

रणनीति नं. ८.११ सँग सम्बन्धित (ए.आई. विकास एवं सुरक्षित प्रयोगको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका निकाय एवं राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने।)

- ९.६० शैक्षिक प्रतिष्ठान, निजि क्षेत्र र ए.आई. क्षेत्रमा कार्य गर्ने अन्य निकाय सँग अध्ययन, अनुसन्धानको लागि सहकार्य गर्ने।
- ९.६१ ए.आई. सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि, सूचना आदानप्रदान लगायतका कार्य गर्न द्विपक्षीय एवम् बहुपक्षीय सहकार्य गर्ने।
- ९.६२ ए.आई. प्रयोगबाट उत्पन्न हुनसक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न ए.आई. क्षेत्रमा कार्यरत क्षेत्रीय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय संगठन तथा समूहसँग सहकार्य, सहभागिता र आवद्धता गर्ने।

- ९.६३ प्रविधि र पूर्वाधारमा लगानीको लागि सरकार, निजी क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदार बीच सहकार्य गर्ने।
- ९.६४ ए.आई. प्रविधिको विकास, विस्तार र प्रयासलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा आदान प्रदान गर्न गोष्ठी, सेमिनार, प्रदर्शनी, सम्मेलन गर्न सहकार्य गर्ने।
- ९.६५ ए.आई. सम्बन्धी विषयमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समन्वय र सहकार्यका लागि ए.आई. केन्द्रले सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को रूपमा रहनेछ।
- ९.६६ अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था तथा गैर आवासिय नेपालीलाई नेपाल भित्र अनुसन्धान र विकासमा सहकार्य गर्न उचित वातावरण निर्माण गर्ने।

रणनीति नं. ८.१२ सँग सम्बन्धित (ए.आई.को सुरक्षित, नैतिक र जिम्मेवार प्रयोगका सम्बन्धमा नियमन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने।)

- ९.६७ ए.आई. पूर्वाधार, अनुसन्धान, विकास र प्रयोगको नियमित नियमन, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने।
- ९.६८ ए.आई. सम्बन्धी जनचेतना, अभिमुखिकरण र तालिम कार्यक्रमको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा नियमित रूपमा अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने।
- ९.६९ सार्वजनिक सेवा प्रवाह र आर्थिक रूपान्तरणमा ए.आई.को प्रभावको अनुगमन र मूल्यांकनको व्यवस्था गर्ने।

परिच्छेद ३: नीति कार्यान्वयन

१०. संस्थागत व्यवस्था:

राष्ट्रिय ए.आई. नीति कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमको संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ।

१०.१ ए.आई. नियमन परिषद्:

ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि नैतिक दिशानिर्देश र मापदण्ड तयार गर्न र यस क्षेत्रको नियमन गर्न देहाय बमोजिमको नियमन परिषद् गठन गरिनेछ:

(क) मन्त्री, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय	अध्यक्ष
(ख) गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैङ्क	सदस्य
(ग) सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	सदस्य
(घ) सचिव, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय	सदस्य
(ङ) सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
(च) सचिव, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य
(छ) सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग	सदस्य
(ज) सचिव, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	सदस्य
(झ) प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, ई-गभर्नेन्स बोर्ड	सदस्य
(ञ) अध्यक्ष, नेपाल दूरसञ्चार प्रधिकरण	सदस्य
(ट) प्रतिनिधि, निजी क्षेत्र सँग सम्बन्धित संघ संस्था (कम्तिमा एक महिला सहित दुई जना)	सदस्य
(ठ) विज्ञ (कम्तिमा एक महिला, एक प्राज्ञिक प्रतिनिधि सहित तीन जना)	सदस्य
(ड) प्रमुख, राष्ट्रिय ए. आई. केन्द्र	सदस्य सचिव

ए.आई. नियमन परिषद्को सचिवालयको रूपमा राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्रले कार्य गर्नेछ।

ए.आई. नियमन परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार

- (क) निष्पक्षता, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, पूर्वाग्राहितता, बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण र मानव अधिकार संरक्षण जस्ता मुख्य मुद्दामा केन्द्रित भएर ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि नैतिक दिशानिर्देश र मापदण्ड जारी गर्ने,
- (ख) राष्ट्रिय कानून र मापदण्डलाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र मान्यतासँग अनुकूलन बनाउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,

- (ग) ए.आई.को सम्बन्धमा प्रदेश, स्थानीय तह तथा अन्य सम्बद्ध निकाय बीच आवश्यक समन्वय गर्ने,
- (घ) ए.आई. सम्बन्धी नियम, कानून र मापदण्डको पालना सुनिश्चित गर्न परिचालन गरिनेछ,
- (ङ) ए.आई. सम्बन्धी अन्य कार्यमा आवश्यकता अनुसार सहजीकरण गर्ने, नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक मार्गदर्शन गर्ने, अन्य आवश्यक कार्य गर्ने।

१०.२ राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र:

ए.आई.को व्यवस्थापन र सहजीकरण गर्नको लागि सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र स्थापना गरिनेछ।

राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्रको काम, कर्तव्य र अधिकार

- (क) राष्ट्रियस्तरमा ए.आई.को विकास र प्रयोगलाई नियमन गर्ने,
- (ख) ए.आई.को विकास र प्रयोगका लागि विभिन्न निकायमा सञ्चालन हुने कार्यक्रम तथा क्रियाकलापको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समन्वय, सहजीकरण, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने,
- (ग) राष्ट्रियस्तरमा ए.आई.को विकास र प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- (घ) ए.आई.को अनुसन्धान तथा विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार विश्वविद्यालय तथा संघ संस्था सहितका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासंग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने, ए.आई.को महत्त्व र आवश्यकताका सम्बन्धमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- (ङ) ए.आई.को विषयमा तालिम, क्षमता अभिवृद्धि लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने
- (च) ए.आई. संग सम्बन्धित बस्तु तथा सेवा को गुणस्तर तथा मापदण्ड तर्जुमा गर्ने,
- (छ) अन्य आवश्यक कार्य गर्ने।

१०.३ ए.आई. एक्सिलेन्स सेन्टर:

ए.आई.को अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका लागि संघ र प्रादेशिक स्तरका विश्वविद्यालय तथा ए.आई. संग सम्बन्धित अनुसन्धान संस्थाहरूमा ए.आई. एक्सिलेन्स सेन्टर स्थापना गरिनेछ।

- (क) ए.आई. प्रविधिमा नवीनतम अनुसन्धान र विकास गर्ने,
- (ख) विद्यार्थी र अनुसन्धानकर्ताको लागि ए.आई. सम्बन्धी सीप विकास गर्न तालिम र कार्यशाला सञ्चालन गर्ने,
- (ग) डाटा गोपनीयता, नैतिकता र पारदर्शितालाई प्राथमिकता दिदै ए.आई.को अनुसन्धान र विकासमा प्रयोग हुने डाटाको व्यवस्थापन गर्ने,
- (घ) नीति निर्माणका लागि आवश्यक सुझाव र सिफारिस प्रदान गर्ने,
- (ङ) ए.आई. प्रविधिको प्रयोगमा गुणस्तर र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न केन्द्रलाई सहजिकरण गर्ने,
- (च) स्थानीय अनुसन्धानकर्ता र संस्थाको क्षमता निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने,
- (छ) स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, र अन्य सामाजिक क्षेत्रमा ए.आई. प्रविधिको उपयोग गर्ने,
- (ज) राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अनुसन्धान संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने।

११. कानूनी व्यवस्था:

यो नीति कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नेछ। क्षेत्रगत रूपमा ए.आई. सम्बन्धमा बन्ने निर्देशिका, कार्यविधि तथा मार्गदर्शन निर्माण गर्दा यो नीतिलाई आधार मानिनेछ। यो नीति प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि मार्गदर्शकका रूपमा रहनेछ। आफ्नो क्षेत्रको भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र व्यवस्थापकीय स्थितिको आकलन गरी नीतिगत अनुकूलन (Customization and Adaptation) गर्न सक्नेछन्।

१२. वित्तीय व्यवस्था:

यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारका सम्बद्ध मन्त्रालय तथा निकायको नियमित बजेट तथा जनशक्तिका अतिरिक्त आवश्यकता अनुसार थप बजेट र जनशक्ति सुनिश्चित गरिनेछ। सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आफ्ना आवधिक तथा वार्षिक योजनामा यस नीतिले निर्दिष्ट गरेका ए.आई. विकासका उद्देश्य तथा नीतिलाई प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गर्दै लानेछन्।

यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, सहकारी, निजी क्षेत्र, विश्वविद्यालय र दातृ निकायसँगको समन्वय तथा साझेदारीमा यस नीतिले परिलक्षित गरेका ए.आई. विकासका कार्यक्रम सञ्चालनका लागि थप स्रोत जुटाई परिचालन गरिनेछ।

१३. नीति समन्वय र सामञ्जस्यता

यस नीतिको कार्यान्वयनमा नेतृत्वदायी भूमिका सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयको हुनेछ। क्षेत्रगत रणनीति एवम् कार्यनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश तथा स्थानीय तहको हुनेछ।

यो नीतिको कार्यान्वयनमा अन्तर मन्त्रालय, तीन तहका सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, वित्तीय क्षेत्र, सामुदायिक संस्था, विकास साझेदार, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालयको समेत भूमिका अपरिहार्य हुने भएकोले सम्बद्ध सबै पक्षको समन्वयमा सहकार्य र साझेदारी गरिनेछ। अन्तर मन्त्रालय समन्वय गरी क्षेत्रगत नीति, योजना, वार्षिक बजेट, कार्यक्रमबीच तादात्म्यता मिलाईनेछ।

१४. जोखिम पहिचान र व्यवस्थापन:

नीतिको कार्यान्वयनमा आउन सक्ने सम्भाव्य जोखिमलाई देहाय बमोजिम हुन सक्ने आंकलन गरिएको छ:

- (क) योजना, वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा असामञ्जस्यता तथा अस्थिरता हुन सक्ने।
- (ख) पर्याप्त स्रोत साधन, क्षमता, परिवर्तन व्यवस्थापन सीप, नीतिगत, संरचनागत तथा कार्यगत समन्वयको अभावमा नीति कार्यान्वयनमा असर गर्न सक्ने।
- (ग) तीनै तहका सरकार तथा अन्य सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहभागिता कमजोर हुन सक्ने।
- (घ) अन्य मन्त्रालय तथा निकाय मार्फत सञ्चालन हुने ए.आई. सम्बन्धी कार्यक्रम तत्-तत् निकायबाट प्रभावकारी रूपमा नभएमा नीतिले परिलक्षित गरेका लक्ष्य हासिल गर्न कठिन हुन सक्ने।
- (ङ) सीमित आर्थिक स्रोत र डाटा उपलब्धताले ए.आई. विकासलाई रोक्न सक्छ।
- (च) ए.आई. सम्बन्धी पूर्वाधार र दक्ष जनशक्ति उत्पादन तथा व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनसक्ने।

माथि उल्लेखित जोखिमहरूको व्यवस्थापनको लागि ए.आई. नियमन परिषद्को मार्गनिर्देशनमा राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्रले विद्यमान तथा भविष्यमा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमको आकलन गरी कार्ययोजना तयार पारि कार्यान्वयनमा लैजानेछ।

१५. अनुगमन, मूल्यांकन तथा नीति पुनरावलोकन:

१५.१ अनुगमन तथा मूल्यांकन:

राष्ट्रिय ए.आई. नीति कार्यान्वयन गर्दा यसले प्राप्त गर्ने प्रतिफल र उद्देश्य पूर्ण वा आंशिक रूपमा पूरा भए/भएनन् भनी प्रभावकारिता एवं प्रभाव अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रका रूपमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, संघ तथा प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र नेपाल दुरसंचार प्राधिकरण रहनेछ। यस नीतिको कार्यान्वयनको मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

मूल्यांकनको तह	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
प्रभाव मूल्यांकन	राष्ट्रिय योजना आयोग	राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र
कार्यक्रम मूल्यांकन	राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र	राष्ट्रिय योजना आयोग
कार्यान्वयन मूल्यांकन	राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र	सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय
नीति परीक्षण	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय	राष्ट्रिय ए.आई. केन्द्र, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि विषयगत मन्त्रालय, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी सहभागितामूलक अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ।

१५.२ नीति पुनरावलोकन

यस नीतिको कार्यान्वयन समिक्षा हरेक दुई वर्षमा गरिनेछ। नीतिको प्रभावकारिताका विविध विषयमा अनुगमन तथा मूल्यांकनका ठोस मानक तयार गरी नीति प्रभावकारिताको लेखाजोखा गरी समयानुकूल पुनरावलोकन गरिनेछ।

१६. नीति कार्यान्वयन कार्ययोजना:

यस नीति कार्यान्वयन गर्न नीतिमा उल्लिखित कार्यनीति मध्ये नियमित बजेटबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने प्रकृतिका कार्यनीतिहरूलाई तीनै तहको आआफ्नो कार्यविभाजन एवं कार्यक्षेत्रअनुसार सम्बन्धित सबै निकायले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गरी कार्यान्वयन गरिनेछ। नीतिमा उल्लिखित व्यवस्था प्रकृतिअनुसार सार्वजनिक क्षेत्रले गर्नु पर्ने कार्यहरू सार्वजनिक क्षेत्रले, निजी क्षेत्रले गर्नुपर्ने कार्यहरू निजी क्षेत्रले र सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रको साझेदारीमा गर्नुपर्ने कार्यहरू संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ। सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयले सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरी नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि कार्ययोजना तयार गर्नेछ। यस नीतिले लिएका लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्न नेपालको संविधान, आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य तथा क्षेत्रगत नीतिले लिएका नीति/रणनीति तथा कार्यनीतिसँग तादम्यता मिलाई कार्यान्वयन गरिनेछ।

१७. नीतिको व्याख्या:

नीतिको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा कुनै द्विविधा वा बाधा अड्काउ भएमा त्यसको व्याख्या सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयले गर्ने।